

ТЕОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-1-20>

Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної теорії права та держави
Національний університет «Одеська юридична академія»
вулиця Академічна 2, Одеса, 65009, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9302-472X>

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ МЕТОДИКИ ІНТЕРПРИТАЦІЇ ПРАВА: ІУДЕЙСЬКА ТА РИМСЬКА ШКОЛИ

Стаття присвячена дослідженню основних історичних методик тлумачення права. Зокрема, увага приділяється іудейській та римській історичним школам. Ця тема є досить актуальною в наш час, оскільки це питання є недостатньо розробленим у вітчизняній науці. Існує велика кількість робіт, в яких досліджуються сучасні методи тлумачення права, але дуже мало уваги приділяється вивченню історичних витоків тлумачення права. Вивчення цієї теми дозволить глибше дослідити феномен історичних способів тлумачення, проаналізувати причини їх виникнення та розвитку, а також збагатить юридичну науку новими ідеями та теоріями.

Автором встановлено, що найбільший вплив на сучасну інтерпретацію права мала іудейська та римська думки. Тлумачення права в цих соціальних спільнотах було значною мірою зумовлене і пов'язане з сакральним началом, яке виробило власні методи тлумачення.

Автор виведено припущення, що ці школи тлумачення права не є тотожними, вони стоять окремо і мають свої специфічні відмінності. Для більш детального аналізу порушених питань нами також наведено низку реальних прикладів та обставин із тогочасних джерел права, які слугують доказовою базою для кожного типу вищезазначених методик.

На основі отриманих даних з'ясовано, що іудейське тлумачення права має більш теологічний характер і ґрунтується на релігійних текстах. А римське тлумачення права спочатку мало сакральний характер, але дуже швидко відійшло від своїх витоків і почало розвиватися іншим шляхом, а саме, віддаючи перевагу законам і тлумаченням видатних юристів того часу.

Автор доходить висновку, що в сукупності вищезазначені історичні школи тлумачення права заклали підвалини власне тлумачення права і багато тисячоліть тому сформували методи тлумачення права, які й досі успішно застосовуються як в теорії, так і на практиці.

Ключові слова: право, тлумачення права, інтерпретація права, іудейська школа тлумачення, римська школа тлумачення, методика, методи тлумачення права.

Kobko-Odarii Viktoriia. The main historical methods of legal interpretation: Jewish and Roman schools

The article is devoted to the study of the main historical methods of law interpretation. Specifically, attention is paid to the Jewish and Roman historical schools. This topic is quite relevant in our time, since this issue is not sufficiently developed in the national science. There are a large number of works that study modern methods of legal interpretation, but very little attention is paid to the study of the historical origins of legal interpretation. The study of this topic will allow for a deeper exploration of the phenomenon of historical methods of interpretation, analysis of the reasons for their origin and development, and will also enrich legal science with new ideas and theories.

The author establishes that Jewish and Roman thought had the greatest influence on the modern interpretation of law. Interpretation of law within these social communities was largely conditioned and linked to the sacred principle which developed its own methods of interpretation.

The author suggests that these schools of legal interpretation are not identical, they stand apart and have their own specific differences. The author also provides a number of real-life examples and circumstances from the contemporary sources of law for a more detailed analysis of the issues raised, which serves as an evidence base for each type of the above methods.

Based on the data obtained, the author found that the Jewish interpretation of law is more theological in nature and is based on religious texts. And the Roman interpretation of law was initially sacred in nature, but very quickly departed from its origins and began to develop in a different way, namely, giving preference to the laws and interpretations of prominent lawyers of the time.

The author concludes that, in the aggregate, the above historical schools of legal interpretation laid the foundations of legal interpretation itself and, many millennia ago, formed the methods of legal interpretation which are still successfully used both in theory and in practice.

Key words: law, interpretation of law, interpretation of law, Jewish school of interpretation, Roman school of interpretation, methods, methods of interpretation of law.

Вступ. Сучасна правова наука має в своєму розпорядженні велику систему методів тлумачення права, розроблену такою мірою, що під впливом прогресивного динамічного духу часу її вивчення більшою мірою виявляється орієнтованим на майбутнє, ніж на облік досвіду минулого. Тим часом, виявлення історичних коренів правової інтерпретації дозволяє простежити передумови та динаміку розвитку права в цілому, а значить становить великий науковий інтерес. А також допоможе зрозуміти яким чином і як саме зародились взагалі наукові методи, що надасть змогу все більш ширше розкрити тему методології інтерпретації права.

Матеріали та методи. Поставлена тематика роботи повсякчас привертає увагу різних науковців. Так наприклад, можна навести праці таких вітчизняних науковців як, Ю. Л. Власова, В. В. Гончарова, В. Г. Ротаня, І. Л. Самсіна та інші. Разом із тим залишаються питання, які не знайшли свого наукового повного висвітлення в працях вчених, а отже становлять науковий інтерес для майбутніх досліджень. До таких питань відноситься і заявлена нами проблематика.

Дослідження проведено завдяки таким методам наукового пізнання як: історичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, феноменологічний, аксіологічний та інші.

Метою нашого дослідження виступає аналіз основних історичних методик інтерпретації права на основі таких авторитетних шкіл як іудейська та римська, аналіз їх відмінних рис та визначення ролі у сучасній інтерпретації права.

Слід зауважити, що серед усіх найдавніших цивілізацій найбільший внесок у розвиток методик інтерпретації було внесено

іудейською, грецькою та римською думками. Тлумачення права в рамках цих соціальних спільностей було багато в чому обумовлене і пов'язане сакральним початком, який виробляв власні методи інтерпретації.

Результати. Сучасні методики інтерпретації вимагають окремого дослідницького підходу, а тому ця робота буде сконцентрована на розгляді іудейської та римської інтерпретації як систем, зв'язок яких із тлумаченням права найбільш безпосередній і очевидний. При цьому дослідженню піддаються конкретно ті історично передуючі прийоми тлумачення, які мали правовий характер або визначальний вплив на розвиток тлумачення права.

Іудейська правова система, як зазначає Цвігун Л. А., «є однією з прадавніх, багато сучасних правових систем сформувалися під її прямим або опосередкованим впливом. Саме тому вивчення правил тлумачення, що сформувалися у рамках цієї системи представляє особливий науковий інтерес» [1, с. 257].

Так, найпотужніший імпульс розвитку інтерпретаційного процесу у стародавньому іудаїзмі був заданий Старим Заветом (Торою) – найвищим за силою регулятором суспільних відносин у Стародавньому Ізраїлі. Святе Письмо стало джерелом розвитку давньоіудейської інтерпретації як самостійної, науково обґрунтованої діяльності та значно визначило становлення юридичного тлумачення. Будучи первинним та основним об'єктом інтерпретації, Тора вже у своєму текстуальному викладі та структурі закладала причини та необхідність її тлумачення (невизначеність тексту, поєднання абстрактності та казуїстичності у викладі норм, відсутність хронології), які в сукупності з численними зовнішніми факторами стимулювали розвиток інтерпретації.

Наявність у Старому Завіті, окрім етичних і релігійних, великої кількості норм правового характеру, що також потребували тлумачення, сприяла розвитку правової інтерпретації та формування наступної системи методів (вважаємо за необхідне розглянути види методик тлумачення норм права на прикладах із релігійних текстів :

1. Висновок за аналогією.

Так, у Виході (21: 26, 27) говориться, що якщо хтось вдарить свого раба або рабину і пошкодить їм око або виб'є зуб, то як компенсацію він зобов'язаний відпустити їх на волю. Звідси впливає неясність, чи повинно звільняти раба у разі заподіяння йому інших фізичних каліцтв, оскільки очевидно, що око і зуб є не єдиними важливими елементами людського організму. Іудейське тлумачення у разі йшло шляхом виділення тотожних понять, тобто органів, співвідносних за значимістю з очима і зубами. До таких ставилися очевидно пальці рук і ніг, кінцівки загалом, і навіть ймовірно ніс [2, с. 325].

2. Висновки з тотожних понять створювали прецеденти, що дозволяли застосовувати наступний метод тлумачення – конструювання загальної посилки для кількох регулятивних норм. У контексті наведеного вище прикладу такою посилкою став обов'язок звільнення рабів у випадках ушкодження ним тих органів, які не здатні регенерувати.

3. Обмежувальне тлумачення.

Коли законодавче формулювання давалося у такій узагальненій формі, що її буквально застосування суперечило канонам здорового глузду, сенс норми конкретизували і звужували у вигляді тлумачення. Наприклад, регулювання Писань інституту розлучення передбачало чоловікові необхідність дати дружині «розвідний папір», тобто письмовий документ про розлучення. Однак основа видачі «розвідного паперу» залишалася вкрай невизначеною: «якщо він знаходить у ній щось неприємне» (Втор. 24: 1). Єврейський термін «erwat dabar», що вживається тут, має значення «неналежний», «непристойний» [2, с. 335]. Різні юдейські школи тлумачення (гілеліти та шамаїти) тлумачили його по-різному. Застосо-

вуючи розширювальне тлумачення, гілеліти підводили під «неналежну» практично будь-яку провину, включаючи навіть зіпсовану дружиною обід. Шамаїти, навпаки, з властивим їм обмежувальним інтерпретаційним ухилом вказували на «непристойність» як на протилежну моральність. Звідси випливало, що це не може бути таке тяжке правопорушення, як перелюб (дружня зрада) дружини, бо за неї Старий Завіт передбачав покарання смертю. У зв'язку з цим, виходячи з традицій іудаїзму, шамаїти визначали, що «неналежним» є знаходження заміжньої жінки в публічному місці з непокритою головою або оголеними руками.

4. Розширювальне тлумачення.

Цей спосіб інтерпретації був одним з найбільш широко застосовуваних, поряд з обмежувальним тлумаченням, і застосовувався із розширенням сенсу нормативного розпорядження. Так, норма книги Виходу «не виконуй жодної роботи в суботній день» (Вих. 20:8 – 11) закономірно викликає питання, що саме вкладається в поняття «роботи». Спочатку інтерпретація йшла шляхом розширювального тлумачення, коли в нього включали і такі види розважальної за своїм характером діяльності, як верхова їзда і заняття танцями. Надалі таке трактування було скасовано, і «робота» почала визначатися як важка фізична діяльність.

5. Порівняння паралельних уривків Святого Письма.

Зазначений спосіб застосовувався у разі виявлення в Торі норм, що суперечать одна одній. У такому разі іудейські інтерпретатори вважали, що дозвіл колізії можливий лише шляхом знаходження третьої норми, яка узгоджує дві попередні. Примітним у цьому плані є приклад із правовим становищем жінки-рабини. Вихід (21: 7) встановлює заборону на її звільнення: «якщо хтось продасть дочку свою в рабину, то вона не може вийти так, як виходять раби». З цього випливає, що Біблія чітко розмежовує статеву приналежність стосовно поняття «раба», яке в даному випадку не може бути узагальнюючим, як це нерідко буває в інших історичних пам'ятках доби рабовласництва. Однак у Повторенні Закону

ми знаходимо протилежну норму, яка передбачає обов'язок відпускати на волю рабів обох статей єврейського походження, які відпрацювали шість років у служінні (Втор. 15: 12–14). Умови звільнення, як і наслідки небажання раба піти на волю, однакові для чоловіків і жінок. Суперечність між Виходом та Повторенням закону очевидна. У цій ситуації іудейське тлумачення вдається до уривку з книги Левіт, який говоритиме про необхідність розрізняти рабів-єдиновірців, які мають статус «найманців», «поселенців», і рабів з-поміж інших народів, якими можна володіти вічно (Лев. 25: 39, 44–46). Звідси робиться закономірний висновок, що книга Виходу говорить про частку рабині-іноземки, тоді як ізраїльтянка, яка потрапила до рабства, може і має бути відпущена на загальних підставах [3, с. 271].

6. Прийом доведення до абсурду.

Цей метод тлумачення часто використовувався іудейськими інтерпретаторами з метою пом'якшення та гуманізації норм Святого Письма, що стосуються кримінальної відповідальності та покарань. Так, Старий Заповіт не уповноважує батьків на самостійне розпорядження життям і смертю їхніх дітей, однак проголошує їхнє право вимагати умертвіння непокірних синів: «якщо у кого буде син буйний і непокірний, не підкоряючись голосу батька свого та голосу матері своєї, і вони карали його, але він не слухає їх», батьки мають право привести його до старійшин міста і публічно звинуватити в непокорі, після чого мешканці заб'ють його камінням до смерті (Втор. 21: 18–21) [3, с. 326].

Формулювання цієї норми стосовно «буйства і непокорі» настільки широке, що при розширювальному і навіть буквальному підході могло виправдати застосування страти практично в будь-якій ситуації. Щоб уникнути цього при тлумаченні зазначеної норми для її застосування виводили кілька доданків: син повинен бути молодшим за певний вік, тобто до «змушніння», обидва батьки мають бути живі і обидва згодні на умертвіння непокірного. На додаток до всього батьки мали право висунути звинувачення лише за рівно-

сті їхнього соціального походження (мають бути «гідними один одного») та наявності у них однакового тембру голосу. Останнє є ні що інше, як доведення сенсу норми до абсурду, проте зумовлене доброю метою – прагненням зберегти людське життя.

Всі перелічені вище прийоми тлумачення використовувалися для пристосування норм Святого Письма до змін, що змінилися соціально-економічним реаліям, облік яких у сукупності з потребами суспільства, що трансформувалися був неможливий при строгому дотриманні догматів Тори. Фактичній зміні правових розпоряджень і тим самим динаміці розвитку права сприяв прийом запровадження символічних фікцій, творцем яких в іудейській правовій системі вважається видатний інтерпретатор Гіллель.

Під фікцією розумілася певна дія, що уособлювала собою наявність юридичного факту, що не існував насправді. З часом виконання окремих біблійних законів ставало скрутним і було пов'язане з великими незручностями на практиці, у зв'язку з чим виникала необхідність обмеження меж їхньої дії або взагалі скасування. Це стало можливим за допомогою фікцій, що дозволяли змінити норму Святого Письма, не скасовуючи і не перетворюючи її формально.

Справедливо вказує Л. А. Цвігун, щодо того, що «тлумачення (головним чином правового тлумачення) релігійних іудейських текстів була викликана багатьма причинами: можливістю різної інтерпретації деяких біблейських віршів або термінів; незрозумілістю слів, що вийшли із вживання; казуальністю викладу закону в Біблії без вказівки загального принципу або, навпаки, формулювання закону в загальних, недостатньо визначених виразах; невизначеністю кількісних даних; протиріччями між різними місцями в Писанні. Проте головним мотивом, що спонукав законовчителів займатися тлумаченням релігійних текстів, притому іноді в повній незгоді з їх буквальним змістом, були зміни в устрої життя і в соціально-економічних умовах існування суспільства» [1, с. 259].

Виділяючи особливості давньоіудейської інтерпретації, слід зазначити, що вона

дозволяла створювати як нові норми, поряд з положеннями Тори, так і здійснювати тлумачення в межах старозавітних розпоряджень. Останнє ріднить іудейську інтерпретацію із сучасним правовим тлумаченням. Однак при цьому необхідно відзначити й унікальні риси, притаманні винятково іудейській інтерпретації – це породження нею феномену «тлумачень на тлумачення», коли чергові результати інтерпретації норм Тори ставали одночасно причиною та об'єктом подальшого тлумачення. Саме така інтерпретаційна методика стала головним фактором динаміки іудейської правової системи, що сприяло подоланню зайвого догматизму поряд із збереженням та повагою давніх традицій. Слід також наголосити, що хоча Святе Письмо сформувало традицію тлумачення і в грецькій думці, але становлення юридичного напрямку інтерпретації відбулося саме в рамках іудаїзму.

Не можна не погодитись із твердженням відомого вченого Р. Давида, який вірно відмічає, що іудейське право за своєю природою і характером відрізняється від інших правових систем, не утворює разом з ними окремої правової системи. Знаходячись в певному взаємозв'язку і взаємодії з іншими правовими системами, іудейське право радикально відрізняється від них і зберігає «особливий характер» [4, с. 46]. Вчений навіть виділяє іудейське право в окрему правову сім'ю.

Поряд із Стародавнім Ізраїлем визначальний вплив на розвиток методичних основ тлумачення права справила інтерпретація Стародавнього Риму, яка хоч і сформувалася під впливом сакрального елемента, але досить швидко набула явно вираженого правового характеру.

За часів архаїчної епохи у Римі не було джерел регулювання подібних до іудейської Тори. Розвиток інтерпретаційного процесу відбувався під впливом кількох інших причин, часто як результат подолання факторів, що його стримували. Головною причиною інтерпретації була саме відсутність необхідних регулятивних норм, у зв'язку з чим давньоримським жерцям часто доводилося вдаватися до тлумачення небагатьох релі-

гійних приписів. Якщо спочатку цей процес мав спонтанний характер, то надалі з'явилися письмові збірки, які містили окремі, напрацьовані досвідом методичні вказівки щодо інтерпретації сакральних норм, призначені для вузького жрецького користування.

Суворо формалізація судового процесу та актів укладання угод також відіграла роль причини розвитку тлумачення, оскільки кожен казус необхідно було грамотно підвести під дію вузької норми, щоб не програти судову справу або не обмежити права сторони під час угоди.

Починаючи з V ст. н. е., основним об'єктом римської інтерпретації стали Закони XII таблиць. На відміну від норм Старого Завіту, їм не була властива ознака непорушності, тому тлумаченню Стародавнього Риму при врахуванні існуючих законодавчих положень був властивий той дух вільної творчості, який культивований римськими юристами класичного періоду, що дозволив не просто здійснювати інтерпретацію, а й через неї створювати нові норми права. При цьому поряд із «правоутворюючим» римська юриспруденція застосовувала і тлумачення у межах норми. Ця обставина разом із домінуючим правовим характером римської інтерпретації визначила таку систему використовуваних нею методів:

1. Широке застосування логічної та граматичної інтерпретації.

Відмінність логіки міркування можна простежити на прикладі двох відомих юридичних шкіл – прокулеанської та сабініанської. Вирішуючи питання про право власності під час виробництва вази з чужого матеріалу, сабініанці виходили з того, що доля додаткової речі визначається за долею головної, де як така виступає вихідний матеріал. Відповідно, право власності має визнаватись за власником матеріалу. Прокулеанці ж звертали увагу на витрати праці під час виробництва і на цій підставі надавали право власності специфікату. При цьому вироблену вазу вони розглядали як річ, якої ніхто раніше не мав, оскільки вона тільки з'явилася на світ у вигляді вази, будучи раніше безформним матеріалом, наприклад, глиною. У зв'язку з цим, керуючись принци-

пом «річ, яка нікому не належить, переходить у власність того, хто її оволодів уперше», вони знову ж таки визнавали право власності на вазу за тим, хто її зробив [5, с. 57].

2. Обґрунтування на основі аргументів попередників.

Дане положення отримало своє офіційне закріплення в законах «Про цитування» 426 р., згідно з якими обґрунтовувати інтерпретацію можна було лише думками *veteres* (республіканських юристів) та п'яти класичних юристів, які мали офіційне право тлумачення (Папініана, Павла, Ульпіана, Моде та Гая).

3. Виведення з наявних норм загального принципу для підведення під нього інших однакових положень.

Даний метод зародився ще в жрецькій практиці з виведених понтифіками збірних понять, і його можна назвати специфічним виразом аналогії як юридико-технічного прийому у древніх римлян. Так, наприклад, норму Законів XII таблиць про те, що власник дерева, з якого жолуді падають на чуже подвір'я, має право на їх безперешкодний збір на подвір'ї сусіда, понтифіки підводили під загальне поняття «плоду», куди включали вже не лише жолуді, але й інші фрукти яблука, сливи тощо.

4. Застосування юридичних фікцій.

Цей прийом бере початок у діяльності жреців і переходить від фікції суто ритуального характеру до власне правових. Наприклад, коли з часом невизнання римським правом громадянської правоздатності за іноземцями стало створювати перешкоди у розвитку торговельного обороту, набула широкого поширення фікція, за якою на суді іноземець розглядався так, начебто він був римським громадянином.

5. Тлумачення з урахуванням загальних принципів права.

Вирішальним орієнтиром тлумачення для юристів, починаючи з республіканського періоду, були основоположні принципи права, серед яких насамперед виділяється принцип «обліку природи речей». Виходячи з розуміння природи людини, тварин, предметів матеріального світу і навіть природи відно-

син давалися різні тлумачення. Так, Ульпіан вважав згодним із природою відносин те, що вони повинні припинитися тим самим способом, що були встановлені [6, с. 99].

Іншим основним принципом тлумачення був принцип справедливості (*aequitas*), який служив засобом доповнення правових норм та заповнення пропусків у регулюванні. За зауваженням вченого Т. Кіппа, «жоден із найблискупіших положень римського права не забезпечувало за ним так право на безсмертя, як його ставлення до *aequitas*» [7, с. 45]. Вона була тією «максимою», якою керувалися під час інтерпретації права. Остання грала роль посередниці між правом і *aequitas*. Саме принцип справедливості змушував римлян відступати від букви закону і дошукуватися волі законодавця, прихованою у словесному формулюванні норми. Більш детальний розвиток принцип справедливості отримував у принципах обліку «загального блага» та «рівномірного розподілу прав та обов'язків сторін».

Серед розглянутих методів інтерпретації можна виділити як безпосередньо пов'язані з «правотворчим» тлумаченням (посилання на аргументи попередників), так і до інтерпретації в межах норми (виведення загального принципу з наявних нормативних приписів).

Слід зауважити, що вкрай важливу роль в давньоримській інтерпретації права відігравали такі методи як історичний і системний. Про ці методи у своїх працях згадують такі відомі грецькі юристи як Гай (*Gaius* – свідчень про когномен або прізвище немає; ?107–180), Юлій Павел (*Julius Paulus*, роки розквіту діяльності: 205–220 н. е.), Луцій Анней Сенека (*Lucius Annaeus Seneca minor*; 4 до н. е. – 65) та інші.

До прикладу – найдокладніше обґрунтував історичну інтерпретаційну технологію відомий римський юрист Юлій Павел (*Julius Paulus*; роки розквіту діяльності: 205–220 н. е.): «Якщо справа йде про тлумачення закону, то передусім насамперед необхідно з'ясувати яким правом користувалася держава раніше у випадках подібного роду; бо звичай є кращим тлумачем закону (*optima enim est legume*

interpretes consuetudine)» (Paul. D. 1. 3. 37) [8, с. 114]. Павел також згадує це правило в положенні про те, що «попередні закони поширювалися на наступні» (Paul. D. 1. 3. 26) [8, с. 112].

Про засади системного тлумачення писав давньоримський філософ і державний діяч Луцій Анней Сенека Lucius Annaeus Seneca minor; 4 до н. е. – 65): «Усе (...) пізнається легше, якщо (...) розчленоване на частини не надто дрібні (...). У надмірної дрібності той самий порок, що в нерозчленованій. Що подрібнено на пил, те позбавлене порядку» («Листи до Луцилія», 89, 3) [9, с. 197].

Висновки. Зіставлення іудейської та давньоримської інтерпретації дозволяє зробити висновок про схожість більшості вироблених ними методик тлумачення права. Принципова відмінність, однак, полягає у використанні інтерпретаторами раніше даних тлумачень. Якщо в Стародавньому Римі інтерпретації авторитетних юристів практично не отримували

свого подальшого смислового розвитку в працях наступних поколінь і служили аналогами законодавчих норм, просте посилення на які було достатнім аргументом у суперечці, то судження іудейських інтерпретаторів як правило тлумачилось. У стародавньому іудаїзмі розвиток інтерпретаційних положень та зіставлення їх з текстами Тори стало традицією, яка сформувала цілу систему актів тлумачення, яка, тим не менш, більшою мірою дотримувалася нормативних меж священних текстів, ніж римська інтерпретація. Тому іудейській правовій системі в контексті дотримання традицій предків більш властивий дух консерватизму, ніж стародавньому римському праву, що розвивалося. Однак за певних відмінностей двох даних інтерпретаційних традицій безсумнівно можна вважати, що в сукупності саме вони заклали основи власне юридичної інтерпретації і багато тисячоліть тому сформували методи тлумачення права, які до цього часу застосовуються.

Список використаних джерел:

1. Цвігун Л. А. Правила тлумачення Галахи (Єврейського релігійного права). Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін та ін.; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 257–267.
2. Еврейська енциклопедія: в 16 т. Т. 8. А-Аллемар. Вид. Брокгауз-Ефрон, [1908-1913]. 967 с. Режим доступу <http://resource.history.org.ua/item/0013417>.
3. Lifshitz B. Israel Law and Jewish Law. *Israel Law. Forty Years*. 1990. 507 p.
4. Rene David. Les grands systems de droit contemporains. Universite Pantheon-Assas. Paris. 1992. 400 p.
5. Garcia Garrido M.H. Roman private law: Cases, claims, institutions. 2005. 812 p.
6. Sanfilippo C. Course of Roman private law: textbook / Cesare Sanfilippo. М.: БЕК, 2002. 400 p.
7. Kipp T. History of the sources of Roman law. 1908. 152 p.
8. Digestyi Yustiniana / translation from Latin executive editor L. L. Kofanov. К. : Statut, 1998. Т. I. 584 s.
9. Lutsiy Anney Seneka. Lutsiliy moral letters / translation from Latin executive editor S. A. Osherova. К. : Nauka, 1977. 384 p.

References:

1. Tsvihun, L.A. (2011) Pravyly tлумachennia Halakhy (Ievreiskoho relihiinoho prava) [Rules for interpreting halakhah (Jewish religious law)]. *Current policy issues*. Vol. 43. Pp. 257–267 [in Ukrainian].
2. Evreiska entsyklopediia (1908-1913). Publisher Brockhaus-Efron, Vol.16, Vol.8. access mode: <http://resource.history.org.ua/item/0013417> [in Hebrew].
3. Lifshitz B. (1990). Israel Law and Jewish Law. *Israel Law. Forty Years* [in English].
4. Rene David (1992). Les grands systems de droit contemporains. Universite Pantheon-Assas. Paris. 400p. [in Franch].
5. Garcia Garrido, M.H. (2005). Roman private law: Cases, claims, institutions [in English].
6. Sanfilippo, C.(2002). Course of Roman private law: textbook / Cesare Sanfilippo. М.: БЕК [in English].
7. Kipp, T. (1908). History of the sources of Roman law [in English].
8. Digestyi Yustiniana (1998). Translation from Latin executive editor L. L. Kofanov. К. : Statut, Vol 1 [in English].
9. Lutsiy Anney Seneka (1977). Lutsiliy moral letters / translation from Latin executive editor S. A. Osherova. К.: Nauka [in English].